Sveriges relativa tillväxt under 170 år. Ett drama i tre akter

nr 4 2025 årgång 53

Sveriges tillväxt i förhållande till utvecklingen i vår omvärld uppvisar tre faser under de senaste 170 åren. Från 1890 till 1950 hade Sverige högre tillväxt än jämförbara länder. Sedan följde en fas med eftersläpning till omkring sekelskiftet 2000. Marknadshämmande regleringar av det finansiella systemet var en huvudorsak till eftersläpningen. Efter den finansiella avregleringen börjar en tredje fas med svag relativ uppgång. Sveriges relativa tillväxt har styrts av graden av liberalisering av svensk ekonomi, dvs av graden av ekonomisk frihet. Detta ger en central lärdom för framtidens ekonomiska politik: hög tillväxt förutsätter hög ekonomisk frihet. Budskapet bör genomsyra Produktivitetskommissionens kommande slutrapport.

LARS JONUNG
är professor emeritus på Ekonomihögskolan vid Lunds universitet. Han forskar om ekonomisk politik, ekonomiska kriser och de ekonomiska teoriernas historia med tonvikt på den svenska utvecklingen.
Lars.Jonung@nek.lu.se

Denna artikel är ett försök att kartlägga och förklara Sveriges relativa tillväxt under perioden 1850–2020, dvs hur vårt välstånd har utvecklats i förhållande till välståndet i vår omvärld under de senaste 170 åren.

Mina beräkningar avslöjar tre faser: en fas med relativt snabb tillväxt 1890–1950, en fas med relativ tillbakagång, eftersläpning, från 1950 till kring sekelskiftet år 2000 samt en fas med relativt snabb tillväxt fram till i dag. Jag redogör för den ekonomiska politik som gett upphov till dessa tre perioder under följande rubriker: den liberala uppgången, den socialdemokratiska eftersläpningen och den nyliberala uppgången. Avslutningsvis diskuterar jag vilka slutsatser studien ger för dagens tillväxtpolitik.

1. Data och metod

Det ekonomiska välståndet mäts med det sedvanliga måttet, nämligen med BNP per capita, justerad för köpkraft för att få jämförbarhet över tiden och mellan länder. BNP-siffrorna är hämtade från en väletablerad källa för BNP-statistik, ursprungligen sammanställd av den engelske ekonomen Angus Maddison (1926–2010). Efter hans bortgång uppdateras databasen löpande av en forskargrupp vid universitetet i Groningen. Nu sträcker den sig fram till 2022.[1]

Artikeln är inspirerad av en studie av svensk ekonomisk tillväxt av Olle Krantz (2000).[2] Han undersökte perioden 1870–1997 med Maddisons data kompletterad med egna BNP-serier för Sverige. Krantz utgår ifrån skillnaderna i tillväxt mellan länder. Jag granskar skillnaderna i nivån på BNP.

Dag Rydorff har gett mig konstruktiv och generös hjälp med sammanställningen och tolkningen av det empiriska materialet. Jag har fått värdefulla kommentarer från Niclas Berggren, Andreas Bergh, Dan Johansson, Jesper Hansson, Magnus Henrekson, Olle Krantz, Ross Levine, Jacob Lundberg, Erik Moberg, Kristian Rydqvist, Claes-Henric Siven och Eskil Wadensjö.

1 Se här Bolt och Van Zanden (2024).
2 Krantz följde upp sin studie med bl a Krantz (2008).

Tabell 1
De sexton länderna i urvalsgruppen

16 jämförbara industrialiserade länder
Australien
Belgien
Danmark
Finland
Frankrike
Italien
Japan
Kanada
Nederländerna
Norge
Schweiz
Storbritannien
Sverige
Tyskland
USA
Österrike

Källa: Krantz (2000).

Vi kommer dock fram till samma mönster. Jag använder också hans urval av femton länder som jämförs med Sverige (tabell 1). De representerar den internationella tillväxtprocessen utanför Sverige eftersom de uppvisar betydande likheter med vårt land under den långa period som studeras.

Artikeln blir en uppdatering och utveckling av Krantz resultat. På fyra viktiga punkter skiljer den sig från hans studie. För det första täcker den en längre period. Krantz slutar sin undersökning kring 1997. Därmed uppmärksammas inte den relativa uppgång som började kring sekelskiftet. För det andra diskuteras i mer detalj de faktorer som påverkade Sveriges ekonomi under de olika faserna. För det tredje lägger jag en stark tonvikt på det finansiella systemets roll i tillväxtprocessen. Till sist når jag klara rekommendationer om lämplig politik för hög tillväxt i framtiden.

2. Det långsiktiga mönstret

Utgångspunkten för beräkningarna är den enastående höga tillväxten i världsekonomin sedan början av 1800-talet jämfört med föregående epoker. Drivkraften var den industriella revolution som tog sin början i Storbritannien. Alla länder sögs med i processen, så även Sverige, fast vårt land följde efter med en viss tidsfördröjning.

Min beräkning av Sveriges BNP per capita ställd i relation till medelvärdet för BNP per capita för de femton länder som representerar vår omvärld sammanfattas i figur 1. I figuren är denna ”relationskurva” beräknad med såväl årsdata som med ett nio års centrerat löpande medelvärde. Eftersom det löpande medelvärdet ger en god bild av det långsiktiga mönstret där

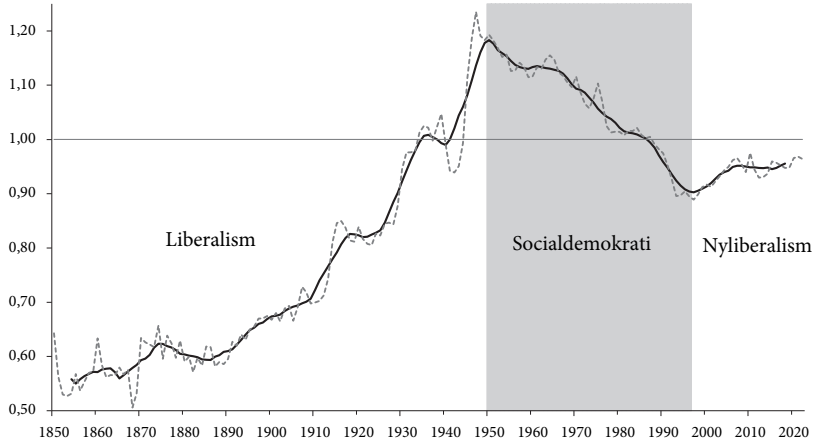

Figur 1
Sveriges BNP per capita i relation till genomsnittet för BNP per capita för femton jämförbara industrialiserade länder 1850–2020. Streckad linje gäller för årsdata. Heldragen linje är beräknad som ett centrerat nioårigt löpande medelvärde

Anm: Relationskurvan anger kvoten mellan svensk BNP och medelvärdet för omvärldens BNP. Vid värden under ett är svensk BNP lägre än omvärldens. Så har varit fallet under större delen av den period som studeras.
Källa: Maddisons databas med real BNP per capita beräknad i 2011 USD köpkraftsjusterad. https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/.

effekterna av konjunktursvängningar och kortvariga störningar som olika kriser och krig är utjämnade, väljer jag att utgå ifrån denna kurva i fortsättningen.

Figur 1 visar på tre faser för den relativa tillväxten i vår ekonomiska historia. Den första tar sin början kring 1890. Vår BNP per capita låg då på en nivå nära 60 procent av det internationella genomsnittet. Sedan växer Sverige snabbare än omvärlden. Under 1930-talet når vi paritet. Vi blir då lika rika som genomsnittet för de 15 länderna.

Den relativa expansionen fortsätter fram till 1950. I stort sett varar den under sextio år. Då vänds den till en period av relativ tillbakagång eller eftersläpning. Den pågår under nästan femtio år, till slutet av 1990-talet. Under 1980-talet hamnar Sverige på nytt under BNP-genomsnittet för omvärlden. I slutet av 1990-talet börjar en ny fas av relativ expansion som sträcker sig fram till åtminstone 2020. Men Sverige når inte upp till genomsnittet för vår omvärld under denna tidsrymd.[3]

3. Den ekonomiska frihetens roll för tillväxt

Hur ska de tre perioderna för den relativa tillväxten förklaras på ett sätt som är förenligt med teorin för ekonomisk tillväxt? Min förklaring bygger på den litteratur som betonar institutionernas och den ekonomiska frihetens roll. Denna sätter fokus på de institutioner och de incitament som styr entreprenörer, företag, organisationer och individer. Det institutionella

[3] Samma bild framkommer om jämförelsenormen är sex rika industriländer eller sju små länder. Mönstret är således stabilt.

ramverket är nämligen grunden för deras beslut om investeringar, sparande och konsumtion. Det bestämmer därmed tillväxten.[4]

Med detta fokus hamnar uppmärksamheten på hur ett antal rättigheter, centrala för det ekonomiska livet, har förändrats över tiden. Här uppmärksammas näringsfrihet, avtalsfrihet, privat äganderätt, rörlighet för människor och varor inom och över landets gränser. Tillsammans bestämmer de graden av ekonomisk frihet.

Artikeln bygger därför på en kartläggning av större ändringar i regleringen av svensk ekonomi, där makten över allokeringsbeslut överförts mellan å ena sidan den privata sektorn (”marknaden”) och å andra sidan den offentliga sektorn och olika organisationer. Här ger jag särskild vikt åt det finansiella systemet, dess avreglering under 1800-talet, påreglering efter andra världskriget och de följande årtiondena och slutligen avregleringen under 1980-talet. Min bärande hypotes är att denna process sammanfaller med de tre faserna i Sveriges relativa tillväxt.

I forskningen om tillväxtens drivkrafter har det finansiella systemet fått en ledande plats under de senaste decennierna. Denna forskning, främst förknippad med arbeten av Ross Levine, betonar att väl fungerande ”fria” finansiella marknader är en central förutsättning för snabb tillväxt.[5]

När det historiska förloppet diskuteras är det viktigt att skilja mellan två former av regleringar: marknadskonforma eller konkurrensfrämjande och marknadsfientliga eller konkurrenshämmande ingripanden. Marknadskonforma regleringar öppnar dörren för konkurrens och effektivitet och därmed för tillväxt. Konkurrenshämmande regleringar som monopol och prisregleringar har som regel tillkommit för att gynna vissa grupper eller intressen. Målet har ofta varit fördelningspolitiskt; att styra marknaden så att utfallet blir fördelaktigt för några grupper. På sikt har sådana regleringar hämmat den ekonomiska tillväxten.

Möjligheten att via lagstiftning etablera konkurrenshämmande regleringar utgör en metod för att skapa privilegier. Vår ekonomiska historia är fylld av exempel på denna privilegiejakt där olika intressegrupper har använt sig av sin politiska makt för att begränsa konkurrensen. Skråväsendet, hyresregleringen, jordbruksregleringen, kollektivavtalen och kreditmarknadsregleringarna är några betydelsefulla exempel.[6]

Mitt resonemang kring de tre faserna kan sammanfattas på följande sätt: spelreglerna för beslutsfattarna i samhället bestämmer tillväxten på sikt. Goda spelregler, som bidrar till ekonomisk frihet, ger hög tillväxt, dåliga spelregler ger låg tillväxt.[7]

---

4 Se här Berggren (2003) samt Berggren (2024) för en antologi kring begreppet ekonomisk frihet. Det sistnämnda arbetet är den första breda översikten av begreppet ekonomisk frihet. Se också beskrivningen av 2024 års ekonomipris i Andersson m fl (2024).

5 Se King och Levine (1993) och Levine (1996, 2004). För en tillämpning på svenska förhållanden, se Hansson och Jonung (2000).

6 En kort beskrivning av privilegiejakten i svensk ekonomi finns i Jonung (1988). Begreppet är en översättning av termen *rent-seeking* hämtad från den internationella litteraturen.

7 Se Bergh och Björnskov (2021) för en ekonometrisk studie som visar på ett positivt samband mellan ekonomisk frihet och tillväxt.

4. Fas 1. Den liberala uppgången 1870–1950

I början av 1800-talet präglades den svenska ekonomin av merkantilismens institutioner och ekonomiska tänkande. Ett omfattande system av konkurrenshämmande regleringar, som etableringskontroller och produktionskvoter, styrde den ekonomiska verksamheten. Inrikeshandeln var koncentrerad till städerna genom förbud. Hantverkssektorn präglades av skråväsendet. Utrikeshandeln var föremål för en rad konkurrensbegränsande regleringar, förbud och tullar. Rörligheten på arbetsmarknaden var kringskuren. Merkantilismen utvecklades i ett Sverige med låg ekonomisk tillväxt och en begränsad statsmakt.[8]

Ett liberalt systemskifte ägde rum under 1800-talet. Produktionskvoterna för olika branscher avskaffades. Inrikes- och utrikeshandeln öppnades. Tullar sänktes eller togs bort. Skråväsendet eliminerades genom 1846 års och 1864 års näringsfrihetsförordningar. Stad och land likställdes. Inom jordbruket, som var huvudnäringen, genomfördes en rad skiftesreformer som skapade tydliga privata äganderätter. Aktiebolagslagen 1848 la grunden för denna bolagsform. Rörelsefriheten på arbetsmarknaden förstärktes genom en rad åtgärder, bl a togs det inre passtvånget bort.[9]

Det finansiella systemet växte snabbt. En grund lades redan på 1820-talet genom tillkomsten av sparbanker. Enskilda sedelutgivande banker etablerades med start under 1830-talet. De visade sig framgångsrika i konkurrensen med Riksbanken på marknaden för sedlar.

En viktig liberaliseringsåtgärd var räntans frisläppande 1855. Detta steg öppnade för en större konkurrens inom det finansiella systemet. Etableringsfriheten för affärsbanker, organiserade som aktiebolag, infördes 1864. En fondbörs etablerades i Stockholm 1863. Den svenska kapitalmarknaden kopplades till den internationella genom en större kapitalimport i samband med omfattande statliga investeringar i järnvägsbyggandet. Sverige gick med i den internationella guldmyntfoten 1873 och införde en ny valutaenhet, den skandinaviska kronan, som ersatte riksdalern.[10]

Liberaliseringsprocessen hämmades när ståndsriksdagen ersattes med tvåkammarriksdagen 1866. De protektionistiska krafterna drev igenom spannmålstullar och industritullar 1888 och 1892.

Åren fram till första världskriget såg en snabb expansion av det svenska näringslivet, i synnerhet under perioden 1870–1914. Svensk ekonomi internationaliserades. Utrikeshandeln växte. Detta var något av en guldålder byggd på frihandel, etableringsfrihet, fri utvandring och öppen konkurrens. Parallellt med den ekonomiska liberalismen förstärktes den politiska liberalismen genom utökad rösträtt. En lång rad sociala reformer följde i spåren av tillväxten. Heckscher (1957, kapitel 6) beskriver åren 1815–1914 som ”Det stora genombrottet”.[11]

---

8 Se Magnusson (1999) för en genomgång av merkantilismen. Merkantilismen i Sverige behandlas i kapitel 9.

9 Se Carlson (1986) för en förteckning av liberaliseringsåtgärderna.

10 Se Ögren (2010) för en översikt av den finansiella liberaliseringen i Sverige under 1800-talet.

11 Se också Jörberg (1973) och Myhrman (1994).

Första världskriget slog sönder den liberala ordningen. Kriget utlöste en rad regleringar som med tiden täckte hela samhällsekonomin, trots att Sverige stod utanför som neutral stat. Hyresreglering och prisreglering på varor och tjänster infördes.[12] Passtvång och visering tillkom.

Efter första världskriget följde i stort en återgång till det liberala systemet under 1920-talet. Svensk industri gynnades av expansionen i världsekonomin efter Versaillesfreden. Den relativa tillväxten blev hög under 1920-talet och början av 1930-talet, den snabbaste under hela den första liberala fasen.

Den internationella depression som började med kraschen på Wall Street i oktober 1929 utlöste en rad tullar och valutarestriktioner på det internationella planet. Guldmyntfoten bröt samman gradvis. De länder som höll kvar vid guldet som längst såg också den djupaste nedgången i den ekonomiska aktiviteten.

Riksbanken tvingades släppa kronans koppling till guldet 1931, en vecka efter att Bank of England tagit samma steg. Den depreciering som följde när kronan blev en pappersvaluta är den främsta förklaringen till att svensk ekonomi klarade sig förhållandevis bra under 1930-talet.

Det långa socialdemokratiska regeringsinnehavet började med valet 1932. Efter valet infördes en central marknadshämmande reglering genom ”kohandeln” mellan Bondeförbundet och Socialdemokraterna. Grunden lades till den jordbruksreglering som varade till slutet av 1980-talet byggd på subventioner, tullskydd och etableringshinder.[13] I övrigt blev inslaget av konkurrenshämmande regleringar blygsamt.

Sverige uppvisade en hög relativ tillväxt under 1930-talet. Jämfört med andra länder förde Sverige en liberal ekonomisk politik under 1930-talet i bemärkelsen att tullar och handelsrestriktioner undveks med undantag för de regleringar av handeln med jordbruksprodukter som infördes under såväl borgerligt som socialdemokratiskt regeringsinnehav.[14]

Andra världskriget utlöste en ny och mer bestående våg av konkurrenshämmande regleringar i Sverige. Sverige stod emellertid utanför andra världskrigets direkta härjningar. Vår ekonomi kunde fortsätta att växa relativt sett.

5. Fas 2. Den socialdemokratiska eftersläpningen 1950–2000

I slutet av och strax efter andra världskriget var den politiska striden om den ekonomiska politiken intensiv, driven av Arbetarrörelsens efterkrigsprogram från 1944. Dess 27 punkter krävde långtgående statlig styrning, även förstatligande av delar av det privata näringslivet. Planering och planhushållning var nyckelord. Programmet påverkade partiets ideologi

[12] Carlson (1986) sammanfattar regleringarna under första världskriget.
[13] Se Bohlin m fl (1984) för en kritik av jordbruksregleringen.
[14] Se Carlson (1986) för en lista över 1930-talets marknadshämmande regleringar.

och politik under lång tid.[15]

Två centrala regleringar från andra världskriget blev bestående, nämligen valutaregleringen och hyresregleringen. De kom att utgöra grundbultar för den socialdemokratiska ekonomiska politiken under efterkrigstiden, i synnerhet rörande det finansiella systemet. Hyresregleringen, fast i modifierad form, gäller ännu i dag. Valutaregleringen behölls till slutet av 1980-talet. Den var grundbulten för regleringen av hela det finansiella systemet.

Regleringen av det finansiella systemet 1945–89

Före det andra världskriget vilade penningpolitiken och det finansiella systemet i stort sett på en fri kapitalmarknad. Flödet av kapital över gränserna var inte reglerat, inte heller inom landet styrdes allokeringen av sparandet genom politiska kommandon.

Hela denna bild förändrades efter andra världskriget. Kreditmarknaden underkastades ett långtgående kontrollsystem där priser och kvantiteter, dvs räntor och kreditflöden, styrdes politiskt genom olika regleringar, många av dem representerade innovationer inom regleringshistorien såsom likviditetskvoterna, utlåningstaket och emissionskontrollen.

Syftet var att pressa tillbaka den privata kapitalbildningen och därmed det privata ägandet och ersätta den med kollektiv kapitalbildning och kollektivt ägande – där stat, kommuner och organisationer som Allmännyttan, Riksbyggen och HSB fick en gynnad position.

Regleringen av den inhemska kapitalmarknaden vilade på valutaregleringen. Den omfattade alla typer av finansiella ut- och inflöden som portföljinvesteringar, löpande betalningar, direktinvesteringar och valutaspekulation. Den gällde både företag, svenska som utländska, och privatpersoner.

Den viktigaste effekten av valutaregleringen var att Riksbanken och regeringen gavs makten att styra hela det finansiella systemet efter politiska önskemål genom att den isolerade Sverige från utländska finansiella förbindelser.

Bakom valutaregleringens mur utvecklades en kreditpolitisk planhushållning där Riksbanken var den centrala aktören som övervakade, gav order och straffade de institut som inte visade följsamhet.[16] Målet var att kontrollera räntebildningen och fördelningen av krediter och kapital vilket krävde en gradvis utbyggnad av arsenalen av finansiella regleringar.

Först kom ränteregleringslagen 1951, inspirerad av priskontrollerna under andra världskriget. Riksbanken kontrollerade därmed in- och utlåningsräntorna i banksystemet. Likviditetskvoter infördes i början av 1950-talet för att styra affärsbankernas kreditgivning bort från det privata

15 Se här Bergström (1989).

16 Bakom Riksbanken stod finansdepartementet. Där härskade Gunnar Sträng, finansminister 1955–76 med en stark politisk ställning, känd för sin tro på statlig reglering och styrning och misstro mot marknadsekonomin (Åsbrink 2019).

näringslivet till investeringar i obligationer utgivna av bostadssektorn och staten.

Affärsbankernas innehav av obligationer låg ursprungligen kring 20 procent av den totala volymen affärsbanksinlåning. Likviditetskvoterna, som styrde innehavet av prioriterade obligationer, höjdes stegvis och nådde en nivå kring 70 procent i början av 1980-talet.[17] Då hade affärsbankernas traditionella roll som finansiärer av privata företag försvagats. Affärsbankerna styrdes även av utlåningstak som bestämde den högsta tillåtna tillväxten på årsbasis i utlåning till andra verksamheter än bostadsbyggandet.

Även kapitalmarknaden utanför banksystemet underkastades marknadsfientlig reglering. 1952 infördes emissionskontrollen som gav Riksbanken makten över utgivningen av obligationer och andra skuldebrev. Riksbankens tillstånd krävdes rörande storleken på lån, löptid och ränta. Riksbanken bestämde också vilka företag som fick tillstånd att ta upp obligationslån. Här var också syftet att gynna bostadssektorns, kommunernas och statens finansiering och hålla tillbaka näringslivets upplåning.

Den finansiella regleringspolitiken främjades av tillkomsten av ATP-systemet 1960. Då förstärktes möjligheterna att styra kapitalbildningen politiskt eftersom ATP-systemet blev den dominerande aktören på obligationsmarknaden.[18]

Effekter av den finansiella regleringen

Den marknadsfientliga regleringen av det finansiella systemet hade djupgående och långvariga effekter på svensk ekonomi och politik genom två kanaler: först *direkt* på det finansiella systemet och sedan *indirekt* på i stort sett alla andra områden av samhällsekonomin. Dessa verkningar växte stegvis fram under efterkrigstiden.

Figur 2 ger en schematisk beskrivning av den process som styrde det svenska samhället bort från den liberala ordningen som rådde före andra världskriget och mot ett socialdemokratiskt och korporativistiskt samhälle. Förloppet kan beskrivas som kumulativt. En reglering gav upphov till effekter som öppnade för nya regleringar. Ur denna styrning växte den svenska modellen fram tills den finansiella avregleringen bröt processen och vred utvecklingen tillbaka mot en mer liberal ordning.

Den finansiella regleringspolitiken pressade ned aktiviteten på aktiebörsen. Börsvärdet krympte i förhållande till BNP vilket framgår av figur 3. Börsintroduktionen av nya företag upphörde i stort sett och börsens funktion som källa till kapitalanskaffning för företag minskade.[19] Resultatet blev en finansiell istid på börsen från andra världskriget fram till den finansiella avregleringen i början av 1980-talet.

Regleringarna höll tillbaka expansionen av det privata bankväsendet

[17] Se Jonung (1982, figur 12.5).

[18] Eftersom ATP-systemet var ett *pay-as-go*-system missades möjligheten att utveckla kapitalmarknaden genom ett fonderat system (Lundberg 2025).

[19] Se Rydqvist och Guo (2021).

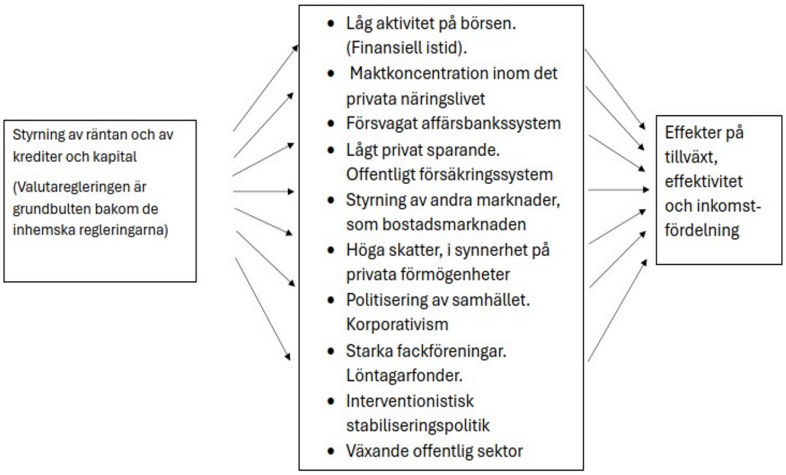

Figur 2
Den socialdemokratiska modellen byggde på politisk styrning av räntor, krediter och kapital under perioden 1939–89

Anm: De finansiella regleringarna, främst valutaregleringen 1939–89, var förutsättningen för den ekonomiska politiken i Sverige under efterkrigstiden.
Källa: Egen illustration.

och övriga privat finansiella verksamheter. Vissa företag skapade en egen utlåningsverksamhet för att ge lån direkt till sina kunder. Volvo blev t ex en stor långivare till köpare av Volvobilar.

En annan effekt av de finansiella regleringarna var att de etablerade börsföretagen och deras ägare (de s k femton familjerna) gynnades i förhållande till nya företag och nya konkurrenter).[20] Till skillnad från de ”gamla” storföretagen, hade nya entreprenörsledda företag svårare att växa eftersom deras tillgång till finansiering via kapitalmarknaden var mer begränsad. De fick främst söka expandera genom att bygga upp eget kapital genererat av vinster. Dessutom var beskattningen av arv, förmögenheter och gåvor hög, i vissa fall konfiskatorisk, vilket hindrade överföringen av företag till kommande generationer. Ett sätt att kringgå arvsskatten var att övergå till ett ägande av företag genom stiftelser.[21] Ett annat sätt var att sälja till bl a utländska företag. Näringslivets expansionsmöjligheter, i synnerhet utomlands, hölls dessutom tillbaka genom valutaregleringen.

Som en följd av den finansiella istiden etablerade regeringen 1967 Sveriges Investeringsbank, en statlig bank med Industridepartementet som huvudman. Syftet var att förse det privata näringslivet med lån, lån som systemet med kreditregleringarna bromsade. Med den finansiella avregleringen försvann argumentet för Investeringsbanken.[22]

Regleringen av kreditmarknaden underlättade den politiska styrningen av bostadsmarknaden. Hyresregleringen, som behölls efter andra världskriget, skapade en bostadsbrist på samma sätt som varje reglering som sätter

[20] Hermansson (1965).
[21] Se Elert m fl (2023) samt Henrekson m fl (2020).
[22] Investeringsbanken gick upp i PK-banken 1989.

Figur 3
Värdet på Stockholmsbörsen i förhållande till BNP 1890–2020

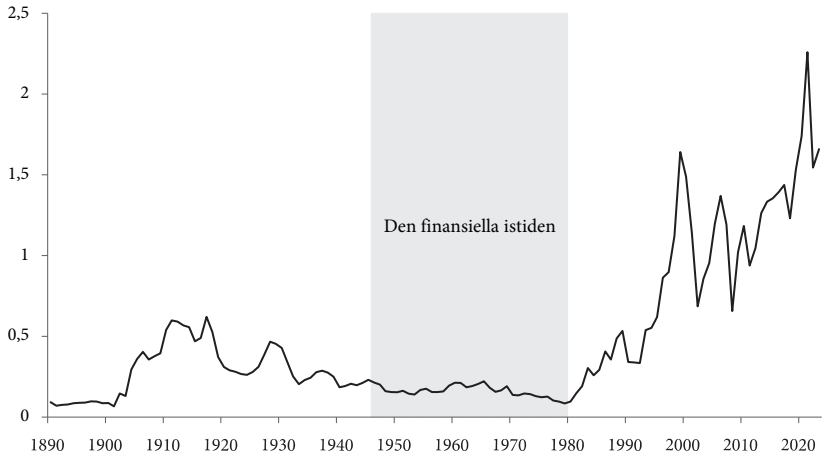

Källa: Egna beräkningar.

priset under marknadspriset skapar en brist. Allmännyttan och kooperativa bostadsproducenter gynnades medan privata ägare av hyresfastigheter trycktes tillbaka genom de statliga låne reglerna. Allmännyttan, HSB och Riksbyggen erhöll gynnsamma krediter, i många fall kunde nyproduktionen helt lånefinansieras utan något eget kapital som insats. Privata byggare var tvingade att satsa eget kapital.[23]

Förutom att valutaregleringen öppnade för höga skatter på privata förmögenheter och privat företagande kunde det inhemska skattetrycket skruvas upp på inkomst av arbete. Marginalskatterna för löntagarna blev höga. De växande skatteintäkterna användes bl a för att finansiera tillväxten av den offentliga sektorn. Antalet offentliganställda steg kraftigt samtidigt som antalet privatanställda låg kvar på en oförändrad nivå från 1950-talet fram till 1990-talets slut.

Under 1960-talet kom en ny våg av konkurrenshämmande regleringar och statliga engagemang. En mer aktiv statlig industripolitik såg dagens ljus under rubriken ”den nya näringspolitiken”. Apoteksväsendet socialiserades. Ekonomer analyserade utvecklingen som utslag av en ny merkantilism.

Under 1970-talet presenterades de första planerna på löntagarfonder. Målet var i korthet att ersätta det privata ägandet av företag med ett kollektivt ägande genom fonder som styrdes av fackföreningarna. En modifierad form av löntagarfonder infördes 1983 där målet var att förstärka den kollektiva kapitalbildningen genom skatt på företagens vinster.[24]

I början av 1980-talet nådde den socialdemokratiska kontrollen över kapitalmarknaden något av en höjdpunkt. Hela det finansiella systemet var då underkastat ett system av marknadshämmande regleringar.

[23] Se Jörnmark (2005).

[24] Inget annat land har infört ett system av löntagarfonder liknade det svenska. Det får tolkas som ett tecken på att LO, som drev frågan om löntagarfonder, var en unikt stark maktfaktor i det svenska samhället.

Regleringspolitikens effekter på tillväxt

Den socialdemokratiska politiken syftade till att ersätta en decentraliserad marknadsekonomi byggd på hög ekonomisk frihet och finansiell öppenhet till omvärlden med en politiskt detaljstyrd och sluten ekonomi kombinerad med en växande offentlig sektor. Bakom den mur som skapades av valutaregleringen kunde en interventionistisk politik utvecklas byggd på marknadshämmande regleringar och högt skattetryck. Detta system ser jag som den främsta förklaringen till den relativa stagnationen, eftersläpningen, under perioden 1950–2000.

De socialdemokratiska institutionerna och regelverken under decennierna efter andra världskriget står i markant kontrast till den liberala ordning som härskade före andra världskriget. Utvecklingen kan sammanfattas på följande sätt: ”Den socialdemokratiska staten” ersatte ”den liberala staten”.[25]

Resultatet blev en relativ stagnation för BNP under ett halvt sekel. Flera nationalekonomer har uppmärksammat förloppet. En livlig debatt uppstod om eftersläpningen med deltagande av bl a Lindbeck (1997), Henrekson (1996) och Henrekson m fl (1996). De hävdade i korthet att svensk ekonomi släpande efter omvärlden.[26] Korpi (1990) försvarade den motsatta uppfattningen och drev tesen att ekonomerna var ideologiskt styrda. Det mönster som framgår av figur 1 visar dock att svensk ekonomi släpade efter omvärlden under flera årtionden.

6. Fas 3. Den nyliberala uppgången 2000–20

Den relativa tillväxten vänder uppåt kring sekelskiftet år 2000 där den ekonomiska politiken svänger in på ett nytt spår byggt på en renässans för marknadsorienterade regleringar. Det nya vägvalet vill jag beskriva som nyliberalt eftersom många åtgärder sammanföll med en nyliberal våg i vår omvärld. Se tabell 2 för en lista av några centrala reformer.

Den nyliberala fasen i figur 1 fick sin främsta impuls av den finansiella avregleringen som genomfördes under 1980-talet. Här var två steg avgörande. Det första var den *interna* finansiella avregleringen som gjordes i november 1985. Då avskaffades taket på affärsbankernas utlåning. Detta blev startskottet för den största förändringen i svensk ekonomisk politik i modern tid.[27]

Det andra steget togs 1989 när den *externa* kreditregleringen, dvs valutaregleringen, avskaffades. Den svenska finansiella sektorn blev nu internationellt integrerad. På nytt, efter femtio år av avspärrning, kunde

[25] Begreppet ”den socialdemokratiska staten” är hämtat från titeln på Rothstein (1986) där han studerar arbetsmarknads- och skolpolitiken under efterkrigstiden. Jag har ett bredare grepp som uppmärksammar hur hela den svenska ekonomin reglerades som en del av den socialdemokratiska staten.

[26] Debatten om eftersläpningen hade fokus på 1970- och 1980-talets utveckling – ett kortare perspektiv än de 170 år jag tar upp här.

[27] Se här Jonung (2003).

Tabell 2
Reformer bakom den nyliberala uppgången

År	Åtgärd
1985	Den interna avregleringen av banksystemet (”novemberrevolutionen”).
1989	Valutaregleringen avskaffas.
1989–91	Jordbruksavreglering. Förhandlade priser ersätts med marknadspriser.
1990	Taxiavreglering.
1991	Århundradets skattereform (sänkt progressivitet, 30 procents beskattning på kapitalinkomst).
1991	Valfrihetsreformer under regeringen Bildt. Elmarknaden, postmarknaden och inrikesflyget liksom järnvägstrafiken öppnas för ökad konkurrens. Reklamfinansierad radio och TV tillåts. Skolpeng införs.
1992	Löntagarfonderna avskaffas.
1992	Fri växelkurs för kronan.
1993	Inflationsmål på två procent införs av Riksbanken.
1993	Privat arbetsförmedling tillåts.
1995	Sverige blir medlem i EU.
1996	Det finanspolitiska ramverket etableras.
1999	Pensionsreform (ATP-systemet reformeras).
2000	Riksrevisionen inrättas som en oberoende myndighet.
2004	Arvs- och gåvoskatt avskaffas.
2007	Jobbskatteavdrag införs. Utvidgas sedan i flera steg.
2007	Förmögenhetsskatten avskaffas.
2009	Apoteksmonopolet avskaffas. Etableringshinder för apoteken tas bort.

Källa: Se bl a Appendix A i Bergh (2022).

kapital röra sig fritt över Sveriges gränser.[28]

Den finansiella avregleringen startade en process som gav upphov till en djup finansiell kris i början på 1990-talet. Krisen löstes med hjälp av en rörlig växelkurs för kronan i november 1992. Den rörliga kronkursen i kombination med internationell finansiell integration bäddade för helt nya spelregler för den ekonomiska politiken. Ett inflationsmål infördes explicit i januari 1993. Riksbankens främsta instrument blev styrräntan, dvs priset på kredit. Detta pris hade inte kunnat användas tidigare på grund av bindningen till lågräntepolitiken. Riksbanken gjordes självständig gentemot regeringen – ett klart brott mot den socialdemokratiska perioden. Penningpolitiken anpassades till en öppen och ”fri” kapitalmarknad.

Avregleringen bäddade för en snabb expansion av den finansiella sektorn. De finansiella marknaderna, dvs ränte-, valuta- och aktiemarknaden, växte dramatiskt. Nya finansiella instrument, handelsplatser och tekniker såg dagens ljus. Nya börser kom till för nystartade företag med aktörer som riskkapitalister och fondbolag. Det svenska finansiella systemet integrerades med det internationella.

Det utländska ägandet, som tidigare begränsats av valutaregleringen, fick en dominerande position på börsen. Investeringssparkontot, som tillkom 2011, underlättade det privata ägandet av aktier. Aktieägandet får en

[28] Den finansiella på- och avregleringen diskuteras i bl a Jonung (1993).

stark spridning. Genom avregleringen öppnades nya kanaler för finansiering av näringslivets investeringar.

I korthet, den finansiella istiden förvandlades till ett finansiellt drivhus. Detta framgår av figur 3 som visar hur värdet på börsen i förhållande till BNP steg kraftigt med start under 1980-talet. Den finansiella avregleringen skapade bättre möjligheter för nya företag att växa fram och utmana de gamla företagen.

Den ekonomiska friheten ökade genom andra åtgärder. Konkurrens öppnades i branscher som taxi, telefoni och flyg. Staten sålde ut delar av sitt aktieinnehav i en rad tidigare statsföretag. Jordbruksregleringen, ett arv från 1930-talet, liberaliserades med början 1989.

Den finansiella öppenheten utsätter Sverige för ett nytt omvandlingstryck där den institutionella konkurrensen med utlandet om skattebaser tvingar fram en anpassning av skattesystemet. Progressiviteten i skattesystemet sänktes kraftigt genom ”århundradets skattereform”. Arvsskatten och gåvoskatten avskaffades 2004. Förmögenhetsskatten försvann 2007. Fastighetsskatten dämpades kraftigt.

Den offentliga sektorns expansion bryts under den nyliberala fasen. Offentliga utgifter beräknade i förhållande till BNP hamnade på en svagt fallande trend. Den privata sysselsättningen ökar som andel av sysselsatta. Utrikeshandeln expanderar kraftigt. Exporten i relation till BNP stiger snabbt, från 27 procent år 1992 till mer än 50 procent tio år senare.[29] Skattetrycket sjunker från ca 50 procent för att närma sig 40 procent.

Effekter på tillväxten

Den finansiella avregleringen öppnade för en ström av marknadsorienterade reformer. Min tolkning är att denna omsvängning gjorde att svensk ekonomisk tillväxt i förhållande till omvärlden ökade med början strax före sekelskiftet år 2000. Det är värt att notera att Sveriges BNP per capita ännu inte har kommit upp över genomsnittsnivån för vår omvärld i figur 1. Ökningen är inte lika snabb som under den första liberaliseringsperioden.

Ett troligt skäl är att de reformer som genomförts under de senaste årtiondena inte är lika omfattande som de som tillkom under 1800-talet. Sverige har behållit en rad marknadshämmande regleringar som hyresregleringen. Arbetsmarknaden är styrd av kollektivavtal som förhindrar enskilda avtalslösningar. Marginalskatter och skattetryck är fortfarande höga jämfört med omvärlden. Intresset för liberala tillväxtreformer har dessutom försvagats under de senaste femton åren.

7. Lärdomar för framtiden

Vad säger vår genomgång av Sveriges tillväxt om framtiden? Den ger ett klart råd: god tillväxt får vi genom omfattande ekonomisk frihet, dvs

[29] Sveriges ekonomiska system under den nyliberala uppgången studeras av bl a Bergh (2022) och Bergh och Henrekson (2012).

genom liberalisering, konkurrens och öppenhet mot omvärlden.

Här är det viktigt att hålla fast vid ett systemtänkande, ett helhetsperspektiv. Budskapet från vår historia är att alla marknader – bostadsmarknaden, arbetsmarknaden, varumarknaden och kredit- och kapitalmarknaden liksom marknaden för tjänster som vård och omsorg – bör öppnas samtidigt för konkurrens, avtalsfrihet och privat kapitalbildning. Tillväxten förstärks nämligen genom samspelet mellan väl fungerande marknader.

Det bästa exemplet från historien på ett sådant brett systemskifte är liberaliseringen under 1800-talet. Det gav den liberala uppgången fram till 1950. På samma sätt kan eftersläpningen under de följande femtio åren förklaras. Då begränsades den ekonomiska friheten konsekvent på område efter område av den socialdemokratiska politiken.

Detta breda synsätt på liberalisering bör vara huvudbudskapet för den sittande Produktivitetskommissionen. Dess syfte är att ”lämna förslag för att höja produktivitetstillväxten i både näringslivet och offentlig sektor”. Den har redan producerat ett delbetänkande (SOU 2024:29). Huvudbetänkandet ska komma 1 oktober 2025.

En läsning av delbetänkandet inger dock oro. Här saknas såväl historisk förståelse som systemtänkande. Begrepp som ekonomisk frihet och avtalsfrihet förekommer inte på delbetänkandets drygt sexhundra sidor. Det finns inget samlat grepp, ingen bärande teori. I stället möter läsaren en plottrig genomgång av olika områden, i och för sig ambitiöst genomförd. Men detaljrikedomen skymmer sikten. Det generella mönster som ekonomer alltid bör sträva mot trängs undan.

En konstruktiv ansats vore att återinföra 1864 års näringsfrihetsförordning. Den gav avtalsfrihet på praktiskt taget alla områden. Symptomatiskt är att den upphävdes 1968 av den dåvarande socialdemokratiska regeringen.

Den nygamla näringsfrihetsförordningen bör förstärkas med en lag om avtalsfrihet, näringsfrihet och konkurrensfrihet som gäller alla marknader. I ett drag försvinner olika lagparagrafer som ger särintressen makten att förhindra liberaliseringen på främst bostadsmarknaden och arbetsmarknaden.[30]

Om mitt förslag om en generell ansats byggd på avtalsfrihet accepteras av Produktivitetskommissionen så kan dess slutbetänkande bli kort och kärnfullt, högst hundra sidor. Då kommer det också att lämna ett mer bestående avtryck än alla tidigare kommissioner och kommittéer för förnyelse och tillväxt som sett dagens ljus sedan 1970-talets kriser.

En avslutande kommentar rörande framtiden. Det är krig och kriser som medför förändringar i synen på marknadsekonomin och ekonomisk frihet. De bägge världskrigen och 1930-talets depression undergrävde den liberala ordningen. Liberalismen kom tillbaka efter oljekriserna och stagflationen på 1970-talet och sammanbrottet för Sovjet och socialismen i början av 1990-talet.

[30] Se Jonung (2022) för argumenten för full ekonomisk frihet för enskilda medborgare och företag och den efterföljande debatten.

Men i dag hotas den liberala ordningen på nytt av populism, nationalism, kriser och krig. Deglobalisering, växande tullar, handelshinder och industripolitik leder bort från en öppen och fri ekonomi. Detta kommer naturligtvis att påverka den svenska utvecklingen. Men svenska politiker har ändå möjligheten att värna den ekonomiska friheten inom landet och därmed stödja den ekonomiska tillväxten. Produktivitetskommissionen kan härvid spela en viktig roll – om den bara förmår att dra lärdomar av vår ekonomiska historia.

REFERENSER

Andersson, T m fl (2024), ”2024 års ekonomipris till Daron Acemoglu, Simon Johnson och James A Robinson”, *Ekonomisk Debatt*, årg 52, nr 8, s 6–15.

Berggren, N (2003), ”Ekonomisk frihet, tillväxt och jämlikhet”, *Ekonomisk Debatt*, årg 31, nr 3, s 47–58.

Berggren, N (red) (2024), *Handbook of Research on Economic Freedom*, Edward Elgar, Cheltenham.

Bergh, A (2022), *Den kapitalistiska välfärdsstaten*, Studentlitteratur, Lund.

Bergh, A och C Björnskov (2021), ”Does Economic Freedom Boost Growth for Everyone?”, *Kyklos*, årg 74, s 170–186.

Bergh, A och M Henrekson (2012), *Varför går det bra för Sverige?*, Fores, Stockholm.

Bergström, V (1989), ”Program och ekonomisk politik 1920–1988. SAP i regeringsställning”, i Misgeld, K, K Molin och K Åmark (red), *Socialdemokratins samhälle. SAP och Sverige under 100 år*, Tiden, Stockholm.

Bohlin, O, P M Meyerson och I Ståhl (1984), *Makten över maten*, SNS, Stockholm.

Bolt, J och J L Van Zanden (2024), ”Maddison-Style Estimates of the Evolution of the World Economy: A New 2023 Update”, *Journal of Economic Survey*, vol 38, s 1–41.

Carlson, B (1986), ”Svenska regleringar under 200 år. En svepande översikt”, *Meddelande från Ekonomisk-historiska institutionen*, Lunds universitet, nr 43.

Elert, N, D Johansson, M Stenkula och N Wykman (2023), ”The Evolution of Owner-Entrepreneurs’ Taxation: Five Tax Regimes over a 160-year Period”, *Journal of Evolutionary Economics*, vol 33, s 517–540.

Hansson, P och L Jonung (2000), ”Det finansiella systemet och den ekonomiska tillväxten – svenska erfarenheter 1834–1991”, bilaga 5 i volym A, SOU 2000:11, *Finanssektorns framtid*, Finansmarknadsutredningen, Stockholm, mars 2000.

Heckscher, E (1957), *Svenskt arbete och liv*, Bonniers, Stockholm.

Henrekson, M (1996), ”Sweden’s Relative Economic Performance: Lagging behind or Staying on top?”, *Economic Journal*, vol 106, s 1749–1759.

Henrekson, M, D Johansson och M Stenkula (2020), ”The Rise and Decline of Industrial Foundations as Controlling Owners of Swedish Listed Firms: The Role of Tax Incentives”, *Scandinavian Economic History Review*, vol 68, s 170–191.

Henrekson, M, L Jonung och J Stymne (1996), ”Economic Growth and the Swedish Model”, i Crafts, N och G Toniolo (red), *Economic Growth in Europe Since 1945*, Cambridge University Press, Cambridge.

Hermansson, C H (1965), *Monopol och storfinans – de 15 familjerna*, Rabén & Sjögren, Stockholm.

Jonung, L (1982), ”Affärsbankernas obligationsinnehav 1880–1980”, i *Kreditpolitiken. Fakta, teorier och erfarenheter*, expertrapporter från kreditpolitiska utredningen, SOU 1982:53, Ekonomidepartementet, Stockholm.

Jonung, L (1988), ”Privilegiejakten”, i Tson Söderström, H (red), *Hur skall välfärden fördelas?*, SNS Konjunkturrådsrapport, Stockholm.

Jonung, L (1993), ”Kreditregleringarnas uppgång och fall”, i Werin, L (red), *Från räntereglering till inflationsnorm. Det finansiella systemet och Riksbankens politik 1945–1990*, SNS förlag, Kristianstad.

Jonung, L (2003), ”Den finansiella revolutionen, 90-talskrisen och inflationsmålet”, i Jonung, L (red), *På jakt efter nytt ankare. Från fast kronkurs till inflationsmål*, SNS, Stockholm.

Jonung, L (2022), ”Ge alla svenskar full ekonomisk frihet”, *Svenska Dagbladet*, 16 augusti 2022.

Jörberg, L (1973), *The Nordic Countries 1850–1914. The Fontana Economic History of Europe*, vol 4, del 2.

Jörnmark, J (2005), ”Bostadsrätterna, allmännyttan och lagarna”, i Berggren, N och N

Karlson (red), *Äganderättens konsekvenser och grunder*, Ratio, Stockholm.

King, R och R Levine (1993), ”Finance and Growth: Schumpeter Might be Right”, *The Quarterly Journal of Economics*, vol 108, s 717–737.

Korpi, W (1990), ”Halkar Sverige efter? Vår ekonomiska tillväxt och produktivitet i jämförande belysning”, *Ekonomisk Debatt*, årg 18, nr 5, s 455–470.

Krantz, O (2000), ”Svensk ekonomisk tillväxt under 1900-talet – en problematisk historia”, *Ekonomisk Debatt*, årg 28, nr 1, s 7–15.

Krantz, O (2008), ”Economic Growth and Economic Policy in Sweden in the Twentieth Century: A Comparative Perspective”, i Muller, M och T Myllyntaus (red), *Pathbreakers. Small European Countries Responding to Globalisation and Deglobalisation*, Peter Lang, Bern.

Levine, R (1996), ”Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda”, *Journal of Economic Literature*, årg 35, nr 1, s 688–726.

Levine, R (2004), ”Finance and Growth: Theory and Evidence”, NBER Working Paper 10766.

Lindbeck, A (1997), *Det svenska experimentet*, SNS, Kristianstad.

Lundberg, J (2025), ”Vinnare och förlorare i det svenska pensionssystemet”, *Ekonomisk Debatt*, årg 53, nr 2, s 6–17.

Magnusson, L (1999), *Merkantilism*, SNS, Stockholm.

Myhrman, J (1994), *Hur Sverige blev rikt*, SNS, Stockholm.

Rothstein, B (1986), *Den socialdemokratiska staten*, Arkiv avhandlingsserie 21, Lund.

Rydqvist, K och R Guo (2021), ”Performance and Development of a Thin Stock Market: The Stockholm Stock Exchange 1911–2017”, *Financial History Review*, vol 28, s 26–44.

SOU 2024:29, *Goda möjligheter till ökat välstånd*, delbetänkande från Produktivitetskommissionen.

Åsbrink, E (2019), *Gunnar Emanuel Sträng. Med hängslen och livrem i välfärds-Sverige*, Bonniers, Stockholm.

Ögren, A (red) (2010), *The Swedish Financial Revolution*, Palgrave, Macmillan.